

Spod znaku anioła

Autorka : Alicja Malinowska-Górna

Przygotowując lekcje, zwracam uwagę nie tylko na ich atrakcyjność. Staram się też, by poruszały sprawy ważne dla moich uczniów, rozwijały wrażliwość, zmuszały do refleksji nad wartościami. Temu celowi służy, jak sądzę, omawianie ciekawych dzieł, również spoza kanonu, ale także innych, nieliterackich tekstów kultury. Takie możliwości daje przyglądanie się toposowi anioła.

Skąd ten pomysł?

Anioły to postaci istniejące w wielu kulturach /mazdaizmie, judaizmie, chrześcijaństwie, islamie/. Kojarzą się z Biblią, są w niej ukazani jako Boscy posłańcy. Zwiastują nieszczęścia, zagłady, śmierć. Stanowią narzędzie Bożej zemsty. Towarzyszą narodzinom Chrystusa /motyw ten odnajdziemy na wielu obrazach np. takich twórców jak: Giotto, Botticelli, Lotto, Burnes-Jones, El Greco /. Później są przy Jezusie w najważniejszych momentach ziemskiego życia – w Ogrójcu, w czasie Wniebowstąpienia. Ale służą nie tylko Bogu . Służą także człowiekowi. Wszyscy znamy modlitwę do Anioła-Stróża i obrazek, przedstawiający Boskiego Wysłannika. Te dwa teksty kultury zrosły się w mojej świadomości. Wpłynęły na niepowtarzalną atmosferę dzieciństwa. Myślę, że ciągle wpływają na atmosferę, panującą w domach moich uczniów.

Anioły to niezawodne źródła inspiracji, które dziś stały się niezwykle modne. Świetnie prezentują się na scenach teatrów, obrazów, ale także w dyskotekach / teksty piosenek /, w reklamach / np. „Danioł”, reklamujący serek „Danio”/. Są to więc stworzenia medialne. Widać je w galeriach ; czasem ukazane w sposób poważny, „biblijny”, czasem zaś żartobliwie, frywolnie, humorystycznie.

Motyw anioła pojawia się u bardzo wielu polskich poetów. „Mistrzem angelologii” nazywa się K.I.Gałczyńskiego. Ale przecież temat odnajdziemy u Leśmiana, Miłosza, Stachury, Tuwima, Baczyńskiego, Twardowskiego, Herberta, Szymborskiej i wielu innych twórców. Spotkamy go też w filmie. Najbardziej znanym „anielskim” filmem jest „Niebo nad Berlinem” W. Wendersa i jego hollywoodzka wersja- „Miasto aniołów” w reż. B. Silbelinga. Funkcje i sposoby działania aniołów przyjęli tacy bohaterowie kultury masowej jak Batman i Superman.

Gdy próbowałam poszerzyć wiedzę na temat aniołów, uświadomiłam sobie, że różne teksty „spod znaku anioła”- wiersze, powieści, modlitwy, teksty piosenek, reklam, komiksy, obrazy i obrazki – prowadzą ze sobą intertekstualny dialog. Myśl Luciano de Crescendo: „Jesteśmy aniołami o jednym tylko skrzydle. Ażeby wzlecieć, musimy paść sobie w ramiona”, zupełnie niespodziewanie objawiła się w tekście piosenki „Manaamu”, zatytułowanej „Anioł”:

„ Mam tylko jedno skrzydło
To prawie tak jak anioł
A ty masz skrzydło drugie
Rośnie u twoich ramion

Gdy staniesz przy mnie blisko
I mocno mnie przytulisz
Bez trudu popłyniemy
Prosto w wysokie chmury”

Ale uczniowie, korzystając z Internetu, przekonają się, że temat anioła w utworach takich zespołów jak: „Republika”, „Lady Pank”, czy „Hey”.

Bezpośrednią jednak inspiracją do zajęcia się tematem anioła była powieść Doroty Terakowskiej „Tam gdzie spadają Anioły”.¹ W klasach gimnazjalnych proponuję przeczytanie i omówienie pierwszego rozdziału oraz innych, niewielkich fragmentów tej książki. Klasę podzielę na grupy. Każda otrzyma dużą kopertę, zawierającą pomoce dydaktyczne. W kopercie znajdą się reprodukcje obrazów, kolorowe kserokopie dzieł: E. Burne-Jonesa „Gwiazda Betlejemka”, E. Delacroix „Walka Jakuba z aniołem A. Durera „Melancholia”, R. Van der Weydena detal z ołtarza Sądu Ostatecznego, przedstawiający Archanioła Michała, kolorowy obrazek Anioła- Stróża /z dziećmi na mostku/, a także kserokopie haseł „anioł” ze „Słownika kultury biblijnej”, „Słownika mitów i tradycji kultury”, ściągnięte z Internetu teksty piosenek: „Republiki”- „Moja Angelika”, „Lady Pank”- „Mała wojna”, „Manaamu”- „Anioł”, wiersze ks. J. Twardowskiego /”Aniele Boży” i „O aniołach i zwierzakach”/, W. Szymborskiej / „ Komedijki”/, Z. Herberta / „Przesłuchanie anioła”/. To przykładowy zestaw materiałów pomocniczych. Sugeruję, by w zestawie umieścić kserokopie stron komiksów o Batmanie i Supermanie; zbieżność w sposobie działania tych bohaterów i aniołów jest, doprawdy, zadziwiająca. Uczniowie, podzieleni na grupy, otrzymują koperty. Na ich przeanalizowanie mają tydzień. W tym czasie powinni je też uzupełnić o własne „odkrycia angelologiczne”. Polecamy przeczytanie wskazanych fragmentów książki D. Terakowskiej. Dopiero po takich czynnościach wstępnych możemy przystąpić do omawiania pierwszego rozdziału książki. Zastanowimy się na początku, jacy są bohaterowie powieści ?

Zwyczajni czy niezwykli

Nauczyciel pyta, w jakich dwóch planach, światach toczą się wydarzenia. Odpowiedzi służą opracowaniu tabeli.

---

¹ Terakowska D.: *Tam gdzie spadają Anioły*. Kraków 1998.

PLAN LUDZKI /rzeczywisty, realistyczny/ - zdania	PLAN ANIELSKI /fantastyczny/ - równoważniki zdań
1. <u>Ewa</u> dostrzega coś na niebie. 2. <u>Dziecko</u> próbuje zainteresować matkę dziwnym zjawiskiem. 3. Anna nie reaguje. 4. <u>Ewa</u> kieruje się w stronę lasu. 5. <u>Dziewczynka</u> wpada do wilczego dołu. 6. Babcia zaczyna poszukiwania. 7. Obrazek anioła spada na podłogę. 8. Pojawia się czarny ptak. 9. Rodzina odnajduje <u>Małą</u> . 10. <u>Ewa</u> trafia do szpitala.	1. Anielski przelot nad domem <u>Ewy</u> . 2. Pojedyńki Białych i Czarnych. 3. Spotkanie z <u>Ewą</u> . 4. Pochwycenie Avego. 5. Problem z piórami. 6. Ave na Ziemi. 7. Rozpacz Białego. 8. Ve'a i Ave razem.

Uczniowie komentują tabelę: w realnym świecie wydarzyła się zwyczajna historia. Pięcioletnia dziewczynka nie posłuchała rodziców, poszła do lasu, zgubiła się, wpadła do dołu. Na szczęście odniosła tylko drobne obrażenia. Zdarzenie nabiera niezwykłego znaczenia za sprawą aniołów-drugiego planu, który dopełnia plan pierwszy, wyjaśnia postępowanie bohaterów. To w świecie fantastycznym dzieje się coś niezwykłego, złamano zasady; anioły pokazały się ludziom. Zastanawiamy się, co łączy oba te plany? Podkreślamy w obu częściach tabeli imię Ewy lub jego synonimy. Dochodzimy do wniosku, że to Ewa spaja oba światy w utworze.

I kolejne pytanie nauczyciela. Dlaczego Ewa jest tak ważna? Jaka to dziewczynka? Pracując z tekstem, wybieramy fragmenty, charakteryzujące bohaterkę. Uczniowie na kolorowych kartkach zapisują cechy. Indywidualnie proponują swoje wersje piramid wartości. W ten sposób ustalamy, które z nich

są najważniejsze. Myślę, że uczniowie bez trudu stwierdzą, że bohaterka to wrażliwe, niezwykle DZIECKO. Dlatego widzi anioły.

Z kolei warto się zastanowić, dlaczego nie dostrzegają ich pozostali, drugoplanowi bohaterowie. Krótkie charakterystyki tych postaci pozwolą stwierdzić, że cechuje je egoizm. Ojciec, maniak komputerowy, żyje w sztucznym świecie Internetu. To racjonalista, naukowiec. Matka, nieudana artystka, fascynuje się wyłącznie sztuką. Obojgu brak empatii / słowo to wyjaśniamy za pomocą słownika wyrazów obcych /. Dochodzimy do wniosku, że niezwykle postaciami w powieści są ,oczywiście, anioły, ale też - Ewa. Pozostałe są typowe. Typowe dla współczesnego świata są też problemy w rodzinie bohaterki. Nie dzieje się w niej najlepiej, ponieważ...Uczniowie próbują postawić diagnozę, wskazać przyczyny kłopotów rodzinnych. Zapewne dostrzegą egoizm, brak empatii, miłości, ciepła, zakłócenie relacji międzyludzkich. Myślę, że dobrym ćwiczeniem będzie odpowiedź na pytanie, co należało by zrobić, aby uzdrowić rodzinę Ewy. Kilkudzaniowa wypowiedź pozwoli uczniom na swobodne prezentacje przemyśleń, które być może, będą wynikiem obserwacji własnych rodzin i problemów bliskich młodzieży.

Językowe / i nie tylko / potyczki z aniołami

Przyglądanie się toposowi anioła stwarza też okazję do ćwiczeń językowych. Myślę, że to dobry moment na przypomnienie i utrwalenie pojęć: rodzina wyrazów, anagram, symbol, kontrast, temat rzeczownika etc., a także na pracę ze słownikami.

Nauczyciel wyjaśnia , że „bohaterem” lekcji będzie słowo „anioł”. Najpierw jednak przyjrzymy się dwóm anielskim postaciom w powieści D. Terakowskiej. Ich obserwacja powinna doprowadzić do następującego zapisu:

AVE-----/ANAGRAM /-----VEA

BIAŁY-----/ KONTRAST /-----CZARNY

DOBRO----- /SYMBOL /-----ZŁO

/ Anioł-Stróż /

/ Upadły anioł /

W ten sposób zwracamy uwagę na fakt, że każdy z aniołów uosabia określone wartości, a w człowieku toczy się nieustanna walka między dobrą a złą stroną jego natury. Białe nie są po to, by ustrzec człowieka np. przed złamaniem nogi. One wybierają LOS. Ich zadaniem nie jest uchronienie podopiecznego od cierpienia. To mogłoby sprawić, że człowiekowi odebrano by mądrość, czucie i wrażliwość. Straciłby umiejętność rozpoznawania zła. A dobro osiąga się tylko wtedy, gdy świadomie walczy się ze złem. Dobro niewystawione na pokusy, traci na wartości, jest jak fałszywe złoto. Subtelny dialog między dwoma aniołami uświadamia, że są one nierozdzielnie ze sobą związane, potrzebne sobie, nie potrafią bez siebie istnieć. To bracia bliźniacy. Imię Czarnego - Vea jest anagramem imienia Białego- Ave /łac. witaj, bądź pozdrowiony/. Mrok uszlachetnia i wzmacnia życie. Myślę, że to cenna refleksja. Podobnie jak opinia o względności prawdy. Prawda Czarnego o harmonii dobra i zła jest alternatywą dla twierdzenia Białego, że dobro nie wchodzi w żadne układy. Sfera aksjologiczna jest w utworze D. Terakowskiej bardzo ważna i warto jej poświęcić trochę czasu. To ciekawy temat do dyskusji z uczniami. Po tej dygresji wróćmy jednak do zagadnień językowych. Można by je rozpatrywać w grupach według następującego schematu:

1. *Sprawdź w wybranym przez siebie słowniku, co oznacza słowo „anioł”*
2. *Zwróć uwagę na wieloznaczność wyrazu.*
3. *Jakie związki zachodzą między słowami: „anioł”, „angelologia”, „Angelika”?*
4. *Odmień rzeczownik „anioł”. Wskaż temat i końcówki, wypisz oboczności.*
5. *Korzystając ze słowników, odszukaj frazeologizmy, zawierające słowo „anioł”.*

By sprawdzić, na ile uczniowie przyswoili sobie „anielskie” związki wyrazowe, proszę o uzupełnienie nimi zdań, na przykład takich:

Jeden z najbardziej znanych twórców włoskiego renesansu to..... .
 Amerykańskie miasto Los Angeles nazywane jest..... .
 W pokoju panowała taka cisza, jakby..... .
 „Na .....biją dzwony”.
 Chrześcijanie wierzą, że nad każdym człowiekiem czuwa..... .
 Kasia ma.....charakter.
 Uważam, że Magda jest....., gdy godzinami wysłuchuje zwierzeń
 lzy.
 Moje ty kochanie! Mój ty.....!
 Tomek jest nieznośny! To prawdziwy..... .
 Groźnemu przestępcy towarzyszył w sądzie jego.....czyli policjant.

Podsumowaniem pracy na lekcjach oraz w domu /czytanie i uzupełnianie materiałów pomocniczych /, będzie wspólne sporządzenie mapy mentalnej. Na osobnych arkuszach można też wypisać najciekawsze, najbardziej zaskakujące dla uczniów, czy najzabawniejsze informacje o aniołach. Po sporządzeniu mapy mentalnej, jej omówieniu, wyjaśnieniu, czas na zapisanie wniosków. Mogłyby one wyglądać tak:

- Jeden motyw może występować w wielu sferach życia , dziedzinach np. religii, sztuce, języku.
- Anioł symbolizuje różne wartości, zarówno pozytywne, jak i negatywne. Podkreślamy więc wieloznaczność symbolu, jego wielowymiarowość.
- Wiąże się ze sferą sacrum / liturgia, Pismo Św./ i profanum / teksty piosenek, reklam/.
- Motyw ten wywodzi się, jak wiele innych, ze starożytności, lecz pojawia się we wszystkich epokach, a współcześnie jest szczególnie popularny.
- Anioł, wbrew powszechnym opiniom, to element wielu kultur, religii. Nie można go kojarzyć wyłącznie z chrześcijaństwem...

Sądzę, że te refleksje, czasem oczywiste dla nauczyciela, będą ciekawymi odkryciami dla uczniów. Jako podsumowanie cyklu zajęć angelologicznych proponuję, by uczniowie bohaterami swoich prac domowych uczynili anioła. Forma wypowiedzi będzie dowolna; mogą to być prace plastyczne, komiksy, opowiadania, wiersze etc. Jeśli temat zainteresuje klasę, sądzę że można się

zdecydować na interpretację znajdujących się w kopercie lub zaproponowanych przez uczniów utworów poetyckich. Ja wybrałam wiersz Z. Herberta:

„Przesłuchanie anioła”

Motyw anioła pojawia się w wielu wierszach Z. Herberta. Na fakt ten zwróciła uwagę Janina Abramowska w szkicu „Wiersze z aniołami”². Jeśli przyjmiemy, że Herbert był klasykiem i czerpał z bogatej skarbnicy symboli, mitów, toposów kultury europejskiej, staje się jasne, dlaczego tak często w jego utworach spotykamy anioła. Autorka przywołuje pojęcie Wielkiego Łańcucha Bytów, na który składają się następująco uporządkowane elementy: kamień, roślina, zwierzę, człowiek i anioł. Anioł jest więc w tej hierarchii bytem najdoskonalszym, docelowym. Ale Herbert polemizuje z tym ujęciem. Dla niego punktem odniesienia jest zawsze człowiek z jego niedoskonałością, cielesnością, fizycznością, a co za tym idzie – cierpieniem. Postawę poety wobec niedoskonałego człowieczeństwa cechuje głęboko humanistyczne zrozumienie, współczucie, empatia. A anioł? To przecież doskonałość, czysty intelekt! Więc podziwiamy anioły? Wprost przeciwnie – anioł jest niehumaniczny, toteż sztuczny, nieciekawym, wrogim. Niebo u Herberta jest wrogim terytorium. Dostając się w kręgi niebiańsko – anielskie, człowiek musi się wyrzec tego, co dla niego najważniejsze: życia na ziemi, najbliższych.

Anioł zaczyna interesować poetę wtedy, gdy przypomina człowieka, a więc kiedy zazna człowieczeństwa, niedoskonałości, cierpienia, bólu. Takiego cherubina odnajdziemy w wierszu „Przesłuchanie anioła”. Już tytuł budzi zdziwienie. Przesłuchanie bowiem, jak wiadomo, to czynność w śledztwie, polegająca na zadawaniu określonych pytań osobie podejrzanej lub świadkowi w celu ustalenia przebiegu określonych zdarzeń. Anioł funkcjonuje więc

---

² Abramowska J. : *Wiersze z aniołami*. W: *Czytanie Herberta*. P-ń 1995.

w utworze jako podejrzany, potencjalny przestępca, osoba znajdująca się w cieniu podejrzenia. Jest wyizolowany z Nieba, ba, wyrwany ze sfery sacrum. Posterunek policji, sala przesłuchań, więzienna izolatka to obszary maksymalnie oddalone od lazuru Nieba, czy nawet błękitu kościelnego fresku. Początkowo jednak przesłuchiwany serafin ma swoje atrybuty:

„jest cały z materii światła
eony jego włosów
spięte są w pukiel”

Co ciekawe, w utworze nie ma mowy o skrzydłach, a pojawiają się tylko te elementy ciała, które ma także człowiek: policzki, plecy, kręgosłup, zęby, głowa, gardło. Podkreślona jest więc fizyczność anioła. Czytelnik obeznany ze sposobem prowadzenia przesłuchań / np. w więzieniach PRL-u lub w czasach Inkwizycji / wie, że słowo „przesłuchanie” budzi grozę. Przesłuchaniu towarzyszą często tortury fizyczne i psychiczne / takim poddawana jest np. bohaterka filmu K. Bugajskiego „Przesłuchanie”, grana przez K. Jandę /. Jeśli nawet na początku anioł był postacią nie z tego świata, to szybko „uczłowiecza się” za sprawą cierpienia. Uświadamia sobie fakt posiadania pleców i kręgosłupa, gdy spadają na niego razy oprawców. Powoli „wciela się w winę”, a po kilku nocach gotów jest iść na ugodę, przyznać się do wszystkiego, współpracować. W końcu zostaje powieszony „głową w dół”. I wtedy:

„z włosów anioła
ściekają krople wosku
i tworzą na podłodze
prostą przepowiednię”.

Aluzja do topiącej się lub gasnącej świecy? Do ołtarza, na którym wśród płonących świec składa się ofiarę? Woskowej barwy skóry zmarłego? W ogóle do śmierci, której atrybutem jest gromnica?

Jeśli odnieść ten fragment do wróżb, czynionych za pomocą wosku, to jaką wiedzę mogą one przynieść? Tylko „prostą przepowiednię” śmierci.

Dla mnie to wiersz o interrogacji człowieka „niewinnego jak anioł”, którego z jakichś przyczyn /np. ideologicznych / zmusza się do przyznania się do winy, do wyrzeczenia się ideałów, własnego „ja”. Cierpienie uszlachetnia, „uświęca” go. Czyż świętymi nie są w dużej mierze męczennicy? Śmierć kończy tę metamorfozę, bo jak dowodzili teologowie, umieranie to transformacja człowieka w anioła. „Aniołem” jest więc człowiek w dwóch momentach: na początku wiersza, nie odarty jeszcze z godności, nie poddany cierpieniu, pewny własnej niewinności i na końcu, „przerobiony w anioła” przez ból, a potem martwy. Przesłuchanie, a szerzej – zadawanie bólu, to dziwny, okrutny sposób na „przerobienie zjadaczy chleba w anioły”. Sądzę, że istotne dla tekstu jest potoczne, przenośne rozumienie słowa „anioł” jako uosobienie dobroci, łagodności, szlachetności, niewinności. Herbert w typowy dla siebie ironiczny sposób przewartościowuje to pojęcie.

Podsumowanie

Tak przeprowadzone zajęcia przygotowują, jak sądzę, uczniów do zrozumienia w przyszłości pojęcia TOPOSU oraz INTERTEKSTUALNOŚCI, rozumianej jako intersemiotyczny dialog różnych typów tekstów kultury. Uświadamia, że dzieła prowadzą ze sobą nieustanną „rozmowę”, określają się wobec siebie. Poza tym wszystkie utwory, dotyczące aniołów w istocie śledzą relację anioł – człowiek. Anioły same w sobie nie są bohaterami żadnego tekstu. W modlitwach, w dawnym postrzeganiu Boskiego posłańca brak było krytycyzmu. Postać ze znanego wszystkim obrazka przynależała do sfery sacrum, była emanacją Najwyższego. Wiązała się więc z wiarą. Ale z drugiej strony jej wizja przykrojona była do ludzkich potrzeb. Anioły służyły człowiekowi, a raczej usługiwały, chroniąc „od wszystkiego złego”. Poezja współczesna w relacji anioł – człowiek kładzie nacisk na jej drugi element.

Doskonałość budzi podejrzenia, jest nieautentyczna, nieprawdopodobna. Do podziwu skłaniają raczej ludzkie ograniczenia, heroiczne zmagania z codzienną udręką życia. Jednocześnie zaskakuje ogromna ilość tekstów o aniołach i rozwój angelologii. Wystarczy wejść do Internetu, by zostać wprost przygniecionym informacjami z tej dziedziny. Może , na przekór wszystkiemu, szukamy w życiu odrobiny niezwykłości, blasku, tajemnicy! Anioły są zaś dla człowieka wielką zagadką, a wszystko, co o nich wiemy, a raczej – czego się domyślamy, jest sprawą intuicji i wiary. Poza tym zapewne ich popularność jest wyrazem tęsknoty za ładem moralnym, sprawiedliwością, klarownym systemem wartości, symbolizowanym przez nieskazitelną jasność i biel – anielskie atrybuty.

I jak zawsze, ich wizerunki są na pewno rodzajem talizmanu, chroniącego człowieka. Przyjemnie jest traktować je jak amulet i w cieniu ich skrzydeł, wbrew całemu złu świata, czuć się bezpiecznie.

